

В византийских иконографических традициях присутствует и закрепляется тенденция подчеркивать литургические акценты в сюжете, тем самым изображения на плащаницах и воздухах становятся уже не размышлением над сюжетом как таковым, а различными воплощениями аспектов понимания литургической жертвы, ее духовным осмыслением.

Наши иконографические традиции, прежде всего, — в византийских истоках, и глубокое понимание того, что изображено на плащаницах и воздухах, открывает новые возможности для создания современных произведений и анализа древней иконографии.

Литература

1. *Азбука христианства: Словарь-справочник.* — М.: Наука, 1997.
2. *Библейская энциклопедия: Путеводитель по Библии.* — М.: Российское Библейское Общество, 1998.
3. *Маясова Н. А.* Два произведения лицевого шитья боярских мастерских//Памятники культуры. Новые открытия. — Л., 1983.
4. *Маясова Н. А.* Древнерусское шитье XV–XVIII//Альбом. — М., 1971.
5. *Настольная книга священнослужителя.* — М., Патриархия, 1983. — Т. 4.
6. *Протоиерей Серафим (Слободской).* Закон Божий. — Ульяновск: МЦ «Информсервис Лимитед», 1997.
7. *Раушенбах В. Б.* Пристрастие. — М., 1997.
8. *Свирин А. Н.* Древнерусское шитье. — М., 1963.
9. *Успенский Л. А.* Богословие иконы православной церкви. — М.: Изд-во братства во имя святого князя Александра Невского, 1997.
10. *L'art de Thessalonique et des pays Balkaniques et les courants spirituels au XIVe siecle.* — Belgrade, 1987.

Резюме

Гриднева Ю. Г. Візантійські іконографічні традиції плащаниць й воздухов: сприйняте й втрачене

У статті зроблено спробу провести аналіз іконографії за змістовим й символічним прочитанням, виявити особливості візантійської іконографічної традиції плащаниць і воздухов, прослідити їх наявність у подальшій іконографічній традиції на руському ґрунті.

У результаті дослідження автор прийшов до висновку, що формування іконографії плащаниць та воздухов було богословськи обґрунтованим й глибоко осмисленим.

А. М. Домановський, М. Є. Домановська

РЕЦЕПЦІЯ ВІЗАНТІЙСЬКИХ АДМІНІСТРАТИВНИХ СТРУКТУР У ДАВНЬОРУСЬКІЙ ДЕРЖАВІ (постановка питання на прикладі посади столичного міського голови)

Загальновідомо, що надзвичайно важливу роль у формуванні державності відіграє географічний осередок центральної політичної влади, яким є столиця. Від вдалого вибору місця столиці, її геополітичного положення та утвердження авторитету в суспільстві значною мірою залежить і політичне майбутнє країни та народу. Ймовірно, чи не найбільш повно ця закономірність виявляється на етапі становлення феодальної держави, коли столичне місто можна вважати головним її символом, який значною мірою уособлює централізаторські ідеї та традиції на фоні відцентрових тенденцій. Яскравим прикладом такої долі є Київ, який веде свою історію з часу формування східнослов'янської держави — Київської Русі [41, с. 15].

Не секрет, що значний вплив на виникнення і становлення ідеї верховенства, освяченості цього міста справив візантійський релігійний, ідеологічний, політичний та правовий вплив. На період формування давньоруської централізованої держави (X ст.) саме Візантія, враховуючи її вдале геополітичне положення відносно Києва, приймаючи до уваги вже сформовану політичну і правову систему, розвиток економічних відносин, активні дипломатичні зв'язки між двома державами протягом X століття і єдину релігію, мала визначний вплив на процес державотворення Давньої Русі. При цьому показово, що в багатьох випадках Русь виступала не лише у ролі «учениці» чи навіть вдячної спадкоємиці Візантійської імперії, але й у ролі її рівноправної та повноцінної суперниці. Окрім іншого, це яскраво виявляється й на прикладі запозичення ідеї столиці як головного центру не лише конкретно давньоруської держави, а й усього християнського світу.

У зв'язку з цим варто нагадати, що постійний сталий інтерес вітчизняних дослідників до історії Візантії протягом двох останніх століть пояснюється не лише величиною та неперевершеністю Римської цивілізації, але й її колосальним спадком, який випав на долю слов'янських народів. Не виникає сумнівів щодо багатого внеску Візантії у формування політичних інститутів, правової системи, релігії, культури Київської Русі, нащадками якої є східноєвропейські народи. Проте, незважаючи на значні досягнення у вивченні ролі візантійського спадку в історичному розвитку слов'янських народів, історична наука ще не позбавилася остаточно деяких міфів та однобоких поглядів на процес сприйняття та адаптації

запозичень на новому ґрунті. Така ситуація характерна і для вивчення рецепції політичних інститутів та ідей. Так, наприклад, сучасна історична наука, розглядаючи ідею трансляції Візантійської імперії, акцентує увагу передусім на концепції «Москва — третій Рим», коріння якої сягає другої половини XV століття, коли Московська держава після краху Константинополя намагалася визначити своє місце у світовій історії. Така розстановка акцентів характерна передусім для російських істориків. Проте справедливим буде твердження про те, що саме Київська Русь була тією первинною ланкою, яка й пов'язала історію Росії і, звичайно, України з римсько-візантійською [36, с. 1072; 40, с. 1169].

Хрещення Русі і, як наслідок, рецепція християнської ідеології об'єктивно зумовлювали формування уявлень про Константинополь, а відтак і Київ як місто Боже — новий Єрусалим. Матеріальним втіленням цієї традиції стало будівництво Києва часів Ярослава Мудрого, яке мало на меті зовнішнє уподібнення Києва Константинополю. Відомі всім найдавніші київські будівлі знаходять аналогії в архітектурі візантійської столиці. Софія Київська стала символом величчя великокнязівської влади. Подібно до Юстиніана, Ярослав Мудрий теж прагнув через будівництво грандіозного храму затвердити авторитет своєї влади та престиж держави і, водночас, її столиці як рівноправної Царгороду [7, с. 134–150; 30, с. 72–81; 31, с. 42–43]. Посилення економічної ролі Києва, заснування в місті православної митрополії дає підстави стверджувати, що для східнослов'янських земель Київ починає відігравати ту ж роль, що для Візантії Константинополь, а для країн Центральної та Західної Європи — Рим [41, с. 17].

Цілком ймовірно, що, разом з релігійно-світоглядними, мистецькими та архітектурними запозиченнями, давньоруський Київ сприйняв від візантійського Константинополя і певні елементи його правового стану та статусу. Недарма ж бо провідні історики права вважали, що візантійське право було одним з «найбільш яскравих проявів візантійської культури, і за силою впливу на культуру інших народів середньовічного світу воно може зрівнятися лише з візантійським мистецтвом та архітектурою» [15, с. 3; *див. також*: 19, с. 5; 20, с. 295]. Зроблене припущення значною мірою перегукується з ідеєю розвідки С. М. Каштанова про значну схожість візантійських адміністративних секретів (σέκρετα) X–XII ст. з так званими наказами Російської централізованої держави XV–XVII ст. [57, с. 44–47].

Спробувати виявити ймовірні запозичення можна на прикладі такої важливої для столиці посади, як міський голова, який називався відповідно для Константинополя — епархом міста, а для Києва — тисяцьким. Не існує, власне, жодного спеціального дослідження, присвяченого

порівнянню цих двох чиновників, хоча їхню схожість зазначив уже М. Я. Сюзюмов, щоправда, розглядаючи посаду не київського тисяцького, а новгородського [5, с. 105]. Не існує навіть жодної спеціалізованої роботи про тисяцького Києва, у той час як вивченню посади епарха присвячено цілу низку спеціальних нарисів та статей, не вказуючи вже на численні принагідні зауваження в різноманітних статтях та монографіях [8, с. 93–96; 9, с. 318–320; 44, с. 79–104; 48, с. 62–77; 52, Ф. 1, р. 17–32, Ф. 2., р. 145–180; 53, р. 705; 58; 59, р. 50–54 тощо]. Спираючись на комплекс джерел, як давньоруських, так і візантійських, ми зробимо спробу порівняти реальний стан та правовий статус цих двох посадовців. Особливу увагу буде приділено питанню автономізму, тобто ступеню залежності цих посадових осіб від вищої державної влади. Також ми маємо на меті з'ясувати, у якій мірі користувалися голови міст самостійністю у вирішенні повсякденних та нагальних питань, яким чином у столиці співіснували міська і державна влада, нарешті, які саме сфери життя міста відносилися до юрисдикції двох міських голів і чи можна на основі їхньої подібності чи відмінності робити висновки про певні прямі чи опосередковані запозичення, які могли бути здійснені русичами у візантійців у сфері столичного міського адміністративного права.

Рецепція візантійських правових традицій не говорить про повне сприйняття правової системи Візантії Київською Руссю. За вдалим визначенням спеціаліста в галузі історії цивільного права Є. О. Харитонова, «рецепція... права — це... сприйняття духу, ідей, засадничих принципів. Але вона не передбачає дослівне запозичення у законодавчих актах норм» [46, с. 178]. Як зазначав Г. Г. Литаврін, русичі «сміливо брали та щедро отримували з її (Візантії — А. Д., М. Д.) рук все корисне, адаптуючи, розвиваючи, перетворюючи сприйняте» [16, с. 4].

Оскільки за допомогою візантійського законодавства країни Східної Європи задовольняли нагальні практичні потреби у створенні власних правових норм [46, с. 178–179], то цілком можливим стає твердження про можливість проведення порівняння не лише правових норм двох згаданих держав, але й практичного втілення цих норм в життя. Особливо актуальним такий підхід стає в тому випадку, коли прямих юридичних джерел з певних питань майже не збереглося чи навіть не збереглося взагалі. За такої ситуації можна вважати цілком прийнятним такий підхід, коли джерелом для порівняння, з одного боку, будуть виступати юридичні норми та, відповідно, дані про їхнє реальне втілення в життя, а з іншого — лише та інформація, яка збереглася про втілення в життя не зафіксованих у наявних джерелах правових норм. За такого підходу, як видається, стає можливою і доволі плідною умовна реконструкція цих «законів», які чи то не збереглися до нашого

часу, чи не були спеціально зафіксовані, будучи частиною так званого «неписаного» права.

Описаний підхід видається чи не єдино можливим при спробі проведення порівняння між єпархом міста Константинополя та тисяцьким Києва, оскільки суто юридичні згадки маємо лише про тисяцького Новгородця, та й то — стосовно XIII ст., коли Київ уже втратив роль реального політичного центру Київської Русі. При цьому потрібно також враховувати специфіку Новгородської республіки, дані про адміністративний устрій якої також можна залучати лише як порівняльний матеріал, оскільки політична та соціально-економічна ситуація в ній значно відрізнялася від такої у Києві.

Посада єпарха міста (ὁ ἐπαρχος τῆς πόλεως) Константинополя була створена за прикладом римського префекта міста (Praefectus Urbis) у 359 р. [9, с. 320; 52, р. 17; 53, р. 705; 54, р. 319]. Він представляв верховну владу у столиці імперії і посідав чільне місце серед цивільних посад, підпорядковуючись лише імператору [5, с. 101; 43, с. 233; 44, с. 79; 51, р. 69; 52, р. 17–18]. Про високий рівень посади у IX–X ст. свідчать дані Тактикону Успенського, у якому єпарх посідає 27 місце безпосередньо після усіх стратигів, та Кліторологія Філофея, де він обіймає 18 за списком посаду, перед стратигами західних фем [42, с. 115; 51, р. 136; 54, р. 48–49, 100–101].

Призначав цього посадовця сам імператор, шукаючи кандидатів серед людей здібних, талановитих, освічених і вірних. У більшості випадків кандидат походив із знатних чиновників та мав сан патрікія або одержував цей сан після затвердження на посаді [43, с. 234; 44, с. 82]. Проте, незважаючи на пряме призначення і підпорядкування василевсу, єпарх міста виступав одночасно і як представник міського населення, виражаючи його інтереси, за що й отримав звання «батька міста» (πατέρες τῆς πόλεως (pater civitatis)) [5, с. 102; 23, с. 227; 52, р. 19]. Використання цього терміну мало на меті підкреслити зв'язок центральної адміністрації з міською громадою, «надати централізованим органам управління вигляд напівавтономної адміністрації» [47, с. 164].

Київську міську владу очолював тисяцький, перші згадки про якого відносяться до третьої чверті XI ст. [28, стб. 140, 198; 39, с. 211, 214]. Тисяцький був другою політичною фігурою в місті після великого князя [12, с. 97; 39, с. 208–209; 41, с. 18]. Назва посади «тисяцький» походить від десятинної системи, яка має давнє, ще додержавне походження [6, с. 315, 317]. Тисяцькі взаємодіяли з соцькими та десяцькими, але в часи Київської Русі назви посад вже не відповідали реальній кількості підлеглих, насправді їх було значно більше, а сотні та десятки означали певні міські структури середньовічного Києва [39, с. 214; 41, с. 18–19; 49, с. 366].

У Києві посада тисяцького не була виборною — вона надавалася представникам родового боярства з волі великого князя. Лише в Новгородській республіці тисяцькі обиралися: у XI–XIII ст. з-поміж міських феодалів небоярського походження; з кінця XIII–XIV ст., коли бояри захоплюють вищу владу в Новгороді, з середовища бояр [4, с. 205–207; 26, с. 79–80]. З іншого боку, тисяцький мав бути одночасно й представником міського населення. Це робить посаду тисяцького подібною до посади єпарха міста Константинополя, який, з одного боку, призначався і контролювався особисто василевсом, з іншого — вважався вповноваженим представником і захисником міського населення, «батьком міста» [41, с. 19; 24, с. 8, 10; 26, с. 79–80; 29, с. 170]. Вже І. Я. Фроянов називав тисяцького «інструментом громадської влади» [45, с. 207, 211].

Таким чином, посади єпарха та тисяцького не були виборними, а замішувалися з волі верховного правителя і підпорядковувалися відповідно виключно імператору чи князю. Проте, з іншого боку, обидва посадовці одночасно виступали й як представники міського населення, виражаючи інтереси останнього. Джерела зберегли свідчення про те, як реально втілювався в життя такий двозначний статус посади, не зафіксований в юридичних пам'ятках, проте відбитий на звичаєвому рівні в «неписаному праві».

Так, відомо, що єпарх, котрий не користувався популярністю серед населення, міг звинувачуватися в усіх негараздах у місті, і народ міг вимагати його заміни. Міський голова, який не був популярним серед міського населення, з великими труднощами утримувався на своїй посаді [52, с. 18]. Сам процес призначення нового єпарха міста був пов'язаний зі своєрідним затвердженням призначеного імператором чиновника широкими верствами міського населення. Якщо мешканці міста не підтримували вибору василевса, вони могли вимагати його заміни, галасливо протестуючи на іподромі, площах та вулицях столиці [43, с. 234–235; 44, с. 83].

Подібну ситуацію бачимо й стосовно посади тисяцького, котрий не завжди покійно виконував накази великого князя, міг навіть виступати проти нього, спираючись при цьому на підтримку певних прошарків міського населення чи навіть виконуючи їхню волю [41, с. 19].

Таким чином, у посадах єпарха та тисяцького можна прослідкувати відразу дві тенденції — до автономізації, оскільки обидва посадовці певною мірою уособлювали традиції місцевого міського самоуправління, були його персоніфікованим втіленням; і, одночасно, до централізації, оскільки чиновники підпорядковувалися напряму верховному правителю держави. Як уявляється, така амбівалентність реального стану посади пояснюється наявністю в обох столичних містах певних традицій

міського територіального самоуправління, організованого по своєрідних кварталах. У Константинополі ними були гітонії — «сусідства», старшини — судді яких входили до секрету епарха міста [32, с. 113–114; 43, с. 238; 44, с. 99–100; 51, р. 72, 139; 52, р. 25; 54, р. 321; 55, р. 111]. У Києві — сотні та десятки, голови яких, соцькі та десяцькі, очевидно, підпорядковувалися тисяцькому [6, с. 315; 41, с. 19]. Голови цих територіальних об'єднань були, ймовірно, виборними й напівавтономними від центральної влади, «не стільки чиновниками за платню, скільки виборними особами» [32, с. 114]. Відповідно, їх нечітко визначений статус міг переноситися у свідомості міського населення, і, відповідно, у реальній практиці, й на міського голову, незважаючи на те, що реальна державна законодавча база чи державницька юридична практика не давали жодних підстав для твердження про певний автономізм указаних двох посад.

Інша справа — реальний стан «посередника» між центральною владою та міським населенням, який, наприклад, знайшов своє яскраве вираження в такій функції міських голів обох столичних міст, як доведення до відома народу розпоряджень та наказів відповідно імператора та князя [52, р. 19].

На цих підставах можна впевнено стверджувати, що реальний стан посад епарха міста Константинополя та тисяцького Києва не був тотожним їх суто юридичному статусу. Фактичне положення обох посадовців у державній ієрархії, сфера їх повноважень, підпорядкованості та, відповідно, відповідальності й підзвітності була набагато більш поліфонічною, ніж вона мислилася з точки зору вузько державницьких централізаторських позицій. Воно відзначалося наявністю елементів міського самоуправління та певного автономізму, хоча елементи централізації були все ж значно сильнішими і знаходили більш повне втілення в юридичних джерелах та державній адміністративній практиці.

Цікавою в даному контексті видається 46 новела Лева VI Мудрого (886–912 рр.), у якій говориться про остаточну ліквідацію елементів міського самоуправління та перехід нагляду за усіма міськими справами до імператора [14, с. 111–113]. Ймовірно, мова йде не про формальну ліквідацію давно вже недієздатних курій, а про утвердження й посилення повноважень центральної державної адміністрації на противагу давнім традиціям міського «квартального» самоуправління.

Автономізм обох посад було зафіксовано в таких зовнішніх атрибутах влади, як одяг (стосовно епарха міста) та чиновницькі печатки (стосовно обох посадовців). Так, посада епарха здавалася візантійцям «царською владою, позбавленою лише порфіри» (βασιλειαὶς δ' αὐτῆς ἀρχὴ ἐξ μὲν ὅσων ἀπόρφυρος) [56, р. 30. 2–4; 21: П. 10 (21); 8, с. 95]. Епарх також мав офіцій-

не право взувати один червоний черевик, що набуває особливого значення за тієї умови, що більш ніхто в усій імперії не мав права взуватися таким чином, а червоні черевики для обох ніг були виключним привілеєм василевса [5, с. 103; 8, с. 94–95]. Якщо погодитися з думкою С. В. Белецького, про широту повноважень та автономний характер діяльності обох посадовців свідчать їхні «іменні» печатки на відміну від «анонімних» печаток інших чиновників, які не були самостійними юридичними особами й виступали простими виконавцями волі імператора чи великого князя [3, с. 6; 35, с. 75; 48, с. 62–77; 50, с. 60–63; *пор.*: 1, с. 69–77].

Елементи подібності епарха та тисяцького можна виявити й у сфері конкретних повноважень двох посад. Перш за все, подібною була вже сама географічна сфера юрисдикції обох посадовців: влада кожного з них розповсюджувалася не лише на територію міста, але й на його найближчу округу. Так, епарху підпорядковувалася вся територія столиці, у тому числі її передмістя, точніше — стомильна зона навколо міста [5, IX. 6, XV. 3 (с. 59, 65), 104; 37, с. 56]. У свою чергу тисяцький зосереджував у своїх руках усі цивільні справи міста та землі — найближчої округи Києва [22, с. 302; 41, с. 18]. Розширення повноважень міського голови на приміські регіони можна пояснити різними факторами — від військових до економічних. Так, саме за мурами міста мали рятуватися від ворога жителі приміських сіл та маєтків, саме з приміської зони мала поставлятися до міста значна частина продовольчих товарів, особливо таких, які не могли транспортуватися на великі відстані тощо.

Серед функцій, які виконував епарх, Р. Гійан найважливішими вважає юридичні [52, с. 18]. Він виступав верховним суддею на підпорядкованій йому території міста та стомильної приміської зони, маючи право розслідувати всі правопорушення, які тут відбувалися [11, с. 163; 43, с. 235–236; 44, с. 84–85; 52, р. 18–19]. Після вироку епарха з апеляцією можна було звертатися лише до самого імператора [52, с. 19]. Ймовірно, подібні функції були притаманні й київському тисяцькому. Принаймні, його новгородський аналог виступав як головний суддя над міським населенням і як голова торговельного суду [5, с. 105; 22, П. 4, 5, 6, 27 (с. 304, 306), 302; 38, с. 227]. При цьому варто зазначити, що здійснення судових повноважень саме щодо торговців та ремісників було характерною ознакою юрисдикції міського епарха [5, с. 103; 11, с. 163].

З суддівством була тісно пов'язана функція поліцейського нагляду за правопорядком у місті, яку здійснювали чиновники відомства епарха [11, с. 163; 43, с. 235; 44, с. 84; 52, р. 19]. У зв'язку з цим йому підпорядковувалися загони військової поліції — таксіоти, які могли також в екстремальних ситуаціях виступати на захист міста під час ворожих нападів, являючись, очевидно, центральним найбільш організованим

ядром народного ополчення, на чолі якого, відповідно, знову ж таки встав епарх міста [13, с. 79; 52, р. 20; 43, с. 238, 251; 44, с. 88, 89, 101]. Подібну роль в екстремальних ситуаціях виконував і київський тисяцький, за необхідності очолюючи народне ополчення, ядром якого також могли виступати підпорядковані йому спеціалізовані напіввійськові «поліцейські» підрозділи [4, с. 207; 10, с. 179; 38, с. 227; 45, с. 40, 207–211].

Значно важче знайти у сфері повноважень давньоруського тисяцького аналогії такій важливій сфері повноважень епарха міста, як нагляд та регулювання діяльності міських ремісничих об'єднань. Ймовірно, подібні функції у київського міського голови були відсутні внаслідок глибокої різниці між Візантійською імперією та давньоруською державою у сфері організації соціально-економічних відносин в галузі ремесла, яке на Русі, на відміну візантійського, не було підконтрольним державній владі, а «ремісничі об'єднання існували як невід'ємна складова частина вільного ремесла» [25, с. 122–125; пор.: 33, с. 95–100]. Взагалі вплив на економічну структуру Русі був, ймовірно, незначним внаслідок значних відмінностей у економічних основах давньоруської та візантійської держав [пор.: 2, с. 57].

Інша справа — торгівля, певний нагляд за якою, ймовірно, подібно до епарха Константинополя, входив до сфери компетенцій тисяцького. Принаймні відомо, що в Новгороді тисяцький мав безпосереднє відношення до нагляду та контролю за торгівлею, отримував внесок з купця, котрий вступав до гільдії [5, с. 105; 22, с. 302]. Ймовірно, подібною була й ситуація в Києві.

Таким чином, на базі наведених даних про спосіб заміщення, відношення до міського населення і центральної влади, сферу повноважень двох міських голів можна зробити висновок про значну подібність константинопольського міського епарха та київського тисяцького. Звичайно, стверджувати, що проведене порівняння доводить наявності прямих запозичень візантійського адміністративного права, зроблених русичами, ні в якому разі не можна, тим більше що у сфері конкретних функцій вони виявляються не занадто вже яскравими. Значну частину наведених аналогій, швидше за все, потрібно віднести до найбільш загальних засад та закономірностей у розвитку середньовічної державності, яка своїм корінням сягає додержавних громадських чи навіть родових інститутів [18, с. 38–39; пор.: 57, с. 47]. Проте певні наведені порівняння можуть певною мірою свідчити й про пряму рецепцію візантійських адміністративно-правових норм, яка не могла не початися значно раніше того періоду, коли схожість візантійських та російських адміністративних структур стала цілком очевидною [див.: 57, с. 44–47]. Очевидно, запозичення, які почалися робитися ще за часів існування давньоруської

держави, довгий час не знаходили належного політичного та соціально-економічного ґрунту для повноцінного їх сприйняття, адаптації та функціонування. Необхідні сприятливі для цього умови склалися лише за часів утворення та розвитку Російської централізованої держави наприкінці XV–XVII ст. Недарма ж бо С. М. Каштанов наголошував, що при порівнянні візантійських секретів X–XII ст. та російських приказів XV–XVII ст. мова повинна йти не про «зовнішні запозичення (хоча й вони мали місце), а про органічну близькість соціальної та політичної структур обох держав на хронологічно не співпадаючих стадіях історичного розвитку» [57, с. 47]. За часів Давньої Русі такої близькості, очевидно, не було, хоча запозичення й відбувалися.

Таким чином, враховуючи повну відсутність прямих свідочств джерел з даного питання та значне число наведених аналогій, можна з високою долею ймовірності припустити наявності певної загальної рецепції ідеї градоначальника столичного міста і, відповідно, його статусу стосовно центральної влади, яка, як уявляється, відбувалася одночасно зі сприйняттям ідеї «другого Єрусалиму» і прищепленням її на київському ґрунті. Показово, що посада тисяцького Києва з'являється приблизно в середині XI ст., тобто в той час, коли русичі були вже значною мірою знайомими з візантійською адміністрацією, з якою вони стикалися усякий раз, прибуваючи до Царгорода. Одним з її найбільш яскравих представників і був епарх міста, вплив якого значно зріс з середини IX до середини XI ст. [5, с. 105; 8, с. 94–96], тобто за час найбільш інтенсивних торговельних та дипломатичних контактів Київської Русі з Візантією. Варто зазначити, що за умовами русько-візантійських угод саме з чиновниками з відомства епарха чи навіть з ним самим повсякденно взаємодіяли руські купці, котрі прибували до Константинополя. Так, очевидно, саме до секрету епарха міста відносився той «царев муж», котрий мав супроводжувати групу руських купців у місті і той чиновник, який опечатував дозволені для вивозу з території імперії товари [див.: 17; 34 тощо]. Таким чином, саме купці могли виступити тими конкретними «рецепторами», які принесли на батьківщину ідею напівнезалежного від князя міського голови столиці та певним чином визначили сферу його повноважень. Ця гіпотеза знаходить певне непряме підтвердження в тому, що тисяцький (принаймні — новгородський) все ж мав певні повноваження, що стосувалися регулювання торгівлі, і здійснював торговельний суд.

Звичайно, на давньоруському ґрунті ідея статусу та стану столичного міського голови та його повноваження мали бути значною мірою видозміненими, адаптованими до місцевих реалій, повинні були увібрати в себе місцеві традиції, втратити певні характерні для них ознаки і набуті цілком нових, що, швидше за все, й сталося.

Наразі ми утримаємося від більш широких узагальнень, зазначивши, що подальше поглиблене вивчення даного питання може бути здійснено лише за плідної співпраці спеціалістів з історії Візантійської імперії та Київської Русі.

Література

1. Бардола К. Ю. К анализу сфрагистических источников о функциях коммерциариев в Византии VI—IX вв.//Вестник Харьковского университета. — 1998. — № 397: История. — Вып. 30.
2. Бардола К. Ю. «Принцип взаимности» в истории внешнеэкономических отношений Византии и арабов в VII—VIII вв.//На честь заслуженого діяча науки України А. П. Ковалівського. 1895—1969 рр. — Харків, 1995.
3. Белецкий С. В. Данные сфрагистики о княжеском аппарате домонгольской Руси//Образование древнерусского государства. — М., 1992.
4. Вернадский Г. В. Киевская Русь/Пер. с англ. — М., 1999.
5. Византийская книга Эпарха/Изд. М. Я. Сюзюмова. — М., 1962.
6. Греков Б. Д. Киевская Русь. — М., 1953.
7. Данилевский Н. Мог ли Киев быть Новым Иерусалимом?//Одиссей: Человек в истории. — 1998: Личность и общество: проблемы самоидентификации. — М., 1999.
8. Домановский А. Н. Об элементах официальной одежды эпарха города Константинополя (IV—X вв.)/Гуманістичні цінності світових цивілізацій і проблеми сучасного світу. — Кривий Ріг, 2002.
9. Домановский А. Н. Опыт периодизации эволюции должности префекта города Рима//Вестник Харьковского университета. — 2000. — № 456. — Ч. 1.
10. Дьяконов М. А. Очерки общественного и государственного строя древней Руси. — СПб., 1912.
11. История Византии: в 3-х т. — М., 1967. — Т. 2.
12. Історія Києва/Пер. з рос.: в 3-х т., в 4-х кн. — Т. 1. — К., 1986.
13. Курбатов Г. Л. История Византии (От античности к феодализму). — М., 1984.
14. Лебедева Г. Е. К проблеме городского самоуправления в Византии VIII—IX вв.//Средневековый город. — 1991. — Вып. 6.
15. Липищи Е. Э. Право и суд в Византии в IV—VIII вв. — Л., 1976.
16. Литаврин Г. Г. Византия и Русь//Наше наследие. — 1992. — № 25.
17. Литаврин Г. Г. Византия, Болгария, Древняя Русь (IX—начало XII в.). — СПб., 2000.

18. Литаврин Г. Г. О соответствиях между византийскими и османскими формами организации города в XV—XVI вв.//Балканские исследования. — М., 1982. — Вып. 7.
19. Медведев И. П. Правовая культура Византийской империи. — СПб., 2001.
20. Медведев И. П. Византийское право: обзор современной зарубежной историографии//Византиноведение в СССР: состояние и перспективы исследований. — М., 1991.
21. Михаил Пселл. Хронография/Пер., ст. и прим. Я. Н. Любарского. — М., 1978.
22. Новгородская судная грамота//Российское законодательство X—XX вв.: в 9-ти т. — Т. 1. Законодательство древней Руси. — М., 1984.
23. Острогорський Г. Історія Візантії/Перекл. з нім. А. Онишко. — Львів, 2002.
24. Павлов-Сильванский Н. Феодализм в Древней Руси. — Пг., 1924.
25. Пеняк П. С. Про ремісничі об'єднання Русі та Візантії//Український історичний журнал. — 1995. — № 1.
26. Подвигина Н. Л. Очерки социально-экономической и политической истории Новгорода Великого в XII—XIII вв. — М., 1976.
27. Полное собрание русских летописей. — Т. 1. Лаврентьевская летопись и Суздальская летопись по академическому списку. — М., 1962.
28. Полное собрание русских летописей. — Т. 2. Ипатьевская летопись. — М., 1962.
29. Пресняков А. Княжое право в древней Руси. — СПб., 1909.
30. Ричка В. М. Идея Киева — другого Єрусалима в політико-ідеологічних концепціях середньовічної Русі//Археологія. — 1998. — № 2. — С. 72—1.
31. Ричка В. М. Київ — другий Єрусалим//Роль столиці у процесах державотворення: історичний та сучасний аспекти. — К., 1996.
32. Сорочан С. Б. Византия IV—IX веков: этюды рынка. — Харьков, 2001.
33. Сорочан С. Б. К проблеме государственного контроля над торговыми ремесленными организациями раннесредневековой Византии //Международные отношения и государственные структуры в Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европе в IV—XVIII вв. — Запорожье, 1993.
34. Сорочан С. Б. Организация контроля за купечеством в сфере внешней торговли Византии VII—IX вв.//Международные связи в средневековой Европе. — Запорожье, 1991.

35. Романчук А. И., Шандровская В. С. Введение в византийскую археологию и сфрагистику. — Екатеринбург, 1995.
36. Синицына Н. В. Москва: «Третий Рим» или «Новый Константинополь»?//XVIII Международный конгресс византистов. Резюме сообщений. — М., 1991. — Т. 2.
37. Сюзюмов М. Я. Экономика пригородов византийских крупных городов//Византийский временник. — 1956. — Т. 9.
38. Тихомиров М. Н. Древнерусские города. — М., 1956.
39. Толочко П. П. Древнерусский феодальный город. — К., 1986.
40. Толочко П. П. Римско-византийское наследие в Киевской Руси //XVIII Международный конгресс византистов. Резюме сообщений. — М., 1991. — Т. 2.
41. Толочко П. П. Роль Києва у формуванні і становленні давньоруської державності//Роль столиці у процесах державотворення: історичний та сучасний аспекти. — К., 1996.
42. Успенский Ф. И. Византийская табель о рангах//Известия Русского Археологического института в Константинополе (дали — ИРАИК). — 1898. — Т. 3.
43. Успенский Ф. И. История Византийской империи. — Т. 1. — М., 2001.
44. Успенский Ф. И. Константинопольский епарх//ИРАИК. — 1899. — Т. 4. — Вып. 2.
45. Фроянов И. Я. Киевская Русь: Очерки социально-политической истории. — Л., 1980.
46. Харитонов Є. О. Історія приватного права Європи: Східна традиція. — Одеса, 2000.
47. Храпунов Н. И. О взаимосвязи византийской и муниципальной администраций Херсона: чиновники *pateres tes poleos*//Исторический опыт межнационального и межконфессионального согласия в Крыму. — Симферополь, 1999.
48. Шандровская В. С. Епархи Константинополя XI–XII вв. (По данным печатей Эрмитажа)//Византия и средневековый Крым. — Барнаул, 1992.
49. Юшков С. В. Общественно-политический строй и право Киевского государства. — М., 1949.
50. Янин В. Л. Актовые печати Древней Руси X–XV вв. — Т. 1. — М., 1970.
51. Bury J. B. The Imperial Administrative System in the Ninth Century, with a Revised Text of the *Kletorologion* of Philotheos. — London, 1911.

52. Guillard R. Etudes sur l'histoire administrative de l'Empire Byzantin — L'Eparque//Byzantinoslavica (дали — BS). — 1980. — Т. 41. — F. 1–2.
53. Kazhdan A. Eparch of the city//The Oxford Dictionary of Byzantium /Prepared at Dumbarton Oaks. — New York; Oxford, 1991. — Vol. 1.
54. Oikonomides N. Les Listes de preaseance byzantines de IX-e et X-e siecles /Introd., texte, traduct. et comment. — Paris, 1972.
55. Treadgold W. T. The Byzantine State Finance in the Eight and Ninth Centuries. — New York, 1982.
56. Michel Psellos. Chronographie ou histoire d'un siècle de Byzance (976 — 1077) / Texte é tabl et traduit par E. Renauld. — Paris, 1926.
57. Каушанов С. М. Византийские *σέκρετα* и русские приказы (к постановке вопроса)//Восточная Европа в древности и средневековье. К 80-летию члена-корреспондента АН СССР В. Т. Пашуто. Москва, 15–17 апреля 1998 г. Материалы конференции. — М., 1998.
58. Chastagnol A. La prefecture urbaine a Rome sous le Bas-Empire. — Paris, 1960.
59. Cheynet J.-Cl. L'Eparque: Correctifs et Additifs//BS. — 1984. — Т. 45. — F. 1.

Резюме

Домановський А. Н., Домановська М. Є. Рецепція візантійських адміністративних структур в Древнеруському державстві (постановка питання на прикладі посади столичного градоначальника)

В статті ставиться питання про рецепцію адміністративних структур Византийської імперії в Древнеруському державстві домонгольського періода. Для конкретизації обрано достатньо репрезентативний матеріал, що стосується адміністративної посади градоначальника столиці, відповідно — епарха міста Константинополя для Візантії і тисяцького Києва для Древньої Русі. Проведені порівняння вказаних двох чиновників дозволяють з високою долею ймовірності полагати можливість певної преемственности суттєвих характеристик киевського градоначальника від градоначальника константинопольського. Очевидно, здійснювані в Древнеруському державстві спроби максимально наблизитися до византийського зразка у всіх сферах життя неминуемо наталкивались на непереможні відмінності між двома державами. Неизбежно виявлялась необхідність враховувати місцеві реалії, внаслідок чого практично всі заимствования набували чітко виражену древнеруську окраску і втрачали схожість з византийськими прототипами.